

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ז, תשט"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בירורי לשון

יב. קָאָר מָאָן, קָאָר מָאָן

קָר (יוֹתֵר) מָאָן, קָר מָאָן

דעת כמה מחוקרי הלשון, כי המלים פה (בארמית
פה, קא, קא), קאן, קן, קה, קף, קי (הכי בארמית)
שורש משותף להן, והוא ההגה כ, שהיה סימן רומז
דימונסטראטיבי, וממנו נתפתחו תואר-הפועל הנל המשמשים
במובנים שונים¹.

פ.ה. א) תואר-פועל של אופן ובתוספת סימן היחס
ב' כבשם-עצם: קָה (ויאמר זה קָה וזה אומר קָה,
מלכים א כב, ב); ב) תואר-פועל של מקום (ויפן פה
קָה, שמות ב, יב); ג) תואר-פועל של זמן (והנה לא שמעת
עד פה, שמות ז, טז), תואר-פועל זה לאופן ישנו גם במלת
אִיָּה (שאינה אלא צירוף של אִי-ָה בקמץ עתיק
במקום החולם העברי), והיא מוטעמת מלרע, ונתקצרה לצורת
אִיָּה, כנראה על ידי מטעימי מלעיל.

קָאָן, קָן². תואר-פועל עברי וארמי (קָא) בתוספת

1. עיין גוניוס-בוהל, מילון למקרא (בגרמנית); גוניוס-בראון,
מילון למקרא (באנגלית).

2. כאן נכתב חסר א' בירושלמי ובמשנה שבירושלמי בדרך
כלל ולפעמים גם בבבלי, ואין הבדל בכתוב בינו ובין קָן בצירי, ורק
מסורת הקריאה מברעת. עיין אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ע' 1286.

ג' אדורביאלית. כמו לה לן מן הלאה; למעלן, למטן;
 מאין ולן מן אי, איה; תמן בארמית (שם); אַדִּין
 (אז); הכינויים הארמיים מאן (מי); דִּין (זה); אַלֶּן
 (אלה) וכיוצא בהם. תואר-פועל זה משמש למקום, וגם
 לזמן: הקורא מכאן ואילך לא הפסיד (משנה ברכות
 א. ב); עד כאן... מכאן ולהבא, ודומיהם, ובמשנה
 שלנו בחמישה מקומות הביטוי לאחר מכאן (מלא א'—
 גם בתלמוד דפוס ראשון וניציה עפ"י גולדשמיד—
 קידושין ב. ו; נזיר ט. ד; סנהדרין ט. א; חולין י. ב;
 בכורות ב. ג).¹ מכאן נמצא גם במובן של כינוי רומז—
 „זה“: יותר מכאן, יתר מכאן, פחות מכאן.
 פחותה מכאן (הרבה במשנתנו).² כדאי לציין במיוחד את
 הצורה בְּכָאן (כאן בתוספת ב' היחס) במובן המקום.
 הנמצאת במדרשים מאוחרים,³ בספרות הגאונים, במפרשים
 וכו', צורה שלא פסקה עד ימינו. מלת זו אינה עשויה

1. לאחר מכאן נמצא הרבה גם בתלמוד בבלי, כגון
 פסחים נו. א; בבא בתרא כו. ב; עבודה זרה מב. ב ועוד ועוד. עיין
 באוצר לשון התלמוד לקסובסקי.

2. גם חנוך ילון כותב בא' ומנקד בקמץ: לאחר מְכָאן—
 במשניות הגליל. יותר (יֶתֶר) מכאן—עירובין א. ח; ה. ז; ו. ב;
 בבא בתרא ז. ב. פחות מכאן—עירובין ז. ד; ח. ג; מגילה א. ג;
 ב"ב א. ו; ב"ב ז. א.

3. עיין במילון בן-יהודה, V, ע' 2217—2218. הציטטה הראשונה
 ממסכת תענית אינה מגוף התלמוד אלא תוספת מאוחרת, ואינה נמצאת
 בכ"י מינכן; ועיין במהרש"א. גם הציטטה מבראשית רבא אינה מקורית.
 ועיין צונץ, אדורביום כאן, ZDMG, כרך כ"ד, שנת 1870, ע' 591 ואילך.

להתמיהנו. שכן דומה היא לתואר-האופן המקראי בזה שראינו לעיל. המשכילים ופוריסטים בלשון חכמים גזרו על שימושה הספרותי, ויצאו עליה הרבה עוררין. מכיוון שאינה שגורה בספרות היפה. ברם לא עלה בידי הפוריסטים להרחיקה לגמרי, והמשתמש בה בימינו אינו משתבש יותר מאשר בהשתמשו, למשל, במלות-הקשר לויתור-והודאה הגם-כי, הגם-ש, המאוחרות ממלת בכאן בהרבה מאות שנים, ואשר פשט שימושן בסוף ימי-הביניים.

בן. תואר-פועל של אופן, המשמש גם תואר-פועל של זמן. הביטוי לאחר מכן – הנכתב במשנתנו לאחר מכאן, והוא במשנה הירושלמית חסר א' – מנוקד בכ"י קויפמן תמיד לְאַחַר מִכֵּן בצירי, וכן מורגל בפי לומדים במשנה מכות ב, ו: לְאַחַר מִכֵּן (הכתוב חסר א' במשניות שלנו ובתלמוד דפוס ראשון ויניציה ועוד)¹. ביטוי זה, לְאַחַר מִכֵּן בתוספות ל' ומ' בתחילת המלים, אינו אלא הביטוי המקראי לְאַחַר מִכֵּן הנמצא בשלושה מקומות במקרא (ויקרא יד לו; דברים כא, יג; שמואל א י, ה)². (בדרך כלל רווחת הצורה אחר כי כן במקרא, והיא נמצאת שם כחמישים פעם.) בן במובן של זמן נמצא במקרא גם בביטוי צד בן (והסגנים

1. וכן ניקד חנוך ילון במקום זה, וכך היא קריאת התימנים: מִכֵּן אֵן – אם יש א'; ואם אין א', קוראים מִכֵּן, כפי שהודיעני בטובו מר יצחק שבטיאל-דמתי.

2. ויש בלשון חכמים: ואחר כן (בבלי יבמות מה, ב), לאחר כן (שם קדושין סב, ב; סנהדרין עח, ב), אחר מכן (תוספתא צוקרמנדל צדח ו, ז; קדושין ב, ד).

לא ידעו אנה הלכתי ומה אני עושה, וליהודים וכו' עד כֵּן
לא הגדתי, נחמיה ב. טז), המקביל לביטוי השגור עד כאן.
גם הביטוי וְכֵן (ובכן אבוא אל המלך אשר לא כדת.
אסתר ד. טז; ובכן ראיתי רשעים קבורים, קהלת ח. י) משמש
במקרא לאופן ולזמן, ונכנס בתורת צורה פיוטית
כלשון פתיחה לתפילות ולפיוטים, מחמת נדירותו במקרא.
במובן ועתה (לדור ודור המליכו... ובכן יתקדש שמך, ובכן
תן פחדך, ובכן תן כבודי וכו' — בתפילת ימים נוראים;
ובכן ישתבח שמך; ובכן בתחילת הפיוט „ויהי בחצי
הלילה“ של ינאי, שאומרים אשכנזים בהגדה של פסח.
והרבה כמוהו בפתיחת פיוטי ינאי ושאר פיוטים). גם בביטוי
מקראי ופיוטי זה התוספת של ב' כֵּן היא כתוספת של
כֹּלָה, כְּכֵן. — כֵּן ישנו גם במובן של הכינוי
הרומז „זה“ — בצירופים לְכֵן, עַל כֵּן וכו', וזהו פירוש
גם בצירוף כִּמּוֹ כֵּן, הרווח בלשון זה אלף וחמש מאות
שנה². — הביטויים יתר מכאן, פחות מכאן (לעיל
עמוד 10) נמצאים במשנתנו גם חסר א': יתר מכֵּן.
פחות מכֵּן, ורגילים לקראם בצירי³. בכ"י קויפמן הקריאה

1. הפתיחה הפיוטית בשמונה עשרה ובכֵּן, שאינה שגורה-
הזיקה את הטור להסבירה ולכתוב באו"ח סימן תקס"ב, שיש בה זכר
ללשון המקרא: ובכן אבוא אל המלך, ורמז לה.

2. מאיר למברט בכתב העת REJ, כרך ט"ו, ע' 293. ועיי' ¹
„לשוננו לעם“ חוברת ל"ד, ע' 13—16.

3. וכן ניקד חנוך ילון במשנה שבת יא. ב; גיטין ג. א ועוד.

של ביטויים אלו היא לעולם בצירי: יתר, מִפֶּן, יוֹתֵר מִפֶּן.
פחות מִפֶּן. 1

פָּךְ. תואר-פועל של אופן, ובו כנראה הכפלה של פָּה (=פֶּה), ומכיוון שהוא מוטעם מלעיל נתקצר לצורת פָּךְ. פָּךְ הוא מלבד תואר-האופן גם כינוי רומז בצירופים פָּךְ (מה בכך, אין בכך כלום), משום כך, מתוך כך, על ידי כך ועוד.

פִּי, שהיא בעיקרה מלה רומזת, דימונסטראטיבית, נמצאת במובן זה בכמה מקראות בחנ"ך: זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד (=אמנם, בוודאי רבה וכבדה, בראשית יח, כ) ועוד, והיא תואר-האופן². מזה נתפתחו המובנים השונים של פִּי לסיבה, לומן וכו'.³ המלה הארמית הכי שייכת לכאן.

מכל הנאמר לעיל למדנו, שהמלים הבאות מן השורש הקדום כ קיבלו מובנים שונים. בין מלים אלו יש גם לתואר-הפועל כאן וגם לתואר-הפועל פֶּן—מובן של מקום.

1. וגם בשני המקומות, שהכתיב בכ"י זה בא' ניקד המנקד בצירי: יתר מִיִּפֶּן (עירובין ה, ז), פחות מִיִּפֶּן (שבת יא, ב).
2. ומזה הצירוף לא כי (=לא בן, במקרא לפי הטעמים במ"א ג, כב—כג; ישעיה ל, טו; ובמשנה יבמות ח, ג לפי קוסובסקי), לא כי א לא — במקומות רבים במשנה ובתלמוד (בכ"י קויפמן, גם במשנה יבמות: לא כי א לא). הקריאה המקובלת בפי הכול ובניקודים ישנים היא בחירק (ולא בצירי בתורת קיצור מן בן, כדעת כמה חוקרים). לא כי בחירק מנקד גם חנוך ילון במשנתו.

3. עיין במילונים המדעיים למקרא וב"לשונונו לעם", חוברת מה—מו, ע' 18 ואילך.

של זמן ושל כינוי רומז, והביטויים קצטר מקאן, קצטר מקנ², יטר מקאן, יטר מקנ, פחות מקאן, פחות מקנ — כולם כשרים לשימוש. ושמא אפשר לומר, כי לאחר מכאן, יטר מכאן, פחות מכאן הן צורה עברית בבליית של לשון חכמים. ולאחר מקנ יטר מקנ, פחות מקנ צורה עברית ארץ-ישראלית.

1. בנוסח הירושלמי של משנת פסחים, י, ד כתוב: מזגו לו כוס שני וכן הבן שואל, ורשיי שמע קריאה בצירי מסי רבו ר' יעקב בן יקר כמובא שם ברשב"ם, וכן הניקוד בכ"י קויפמן. וכן זה מן העברית הירושלמית לא הובן יפה, ופירשו מה שפירשו. ויש גם נוסח אחר: וכן הבן שואל את אביו כאן (אפשטיין במאמרו ביאהרבוך פפד"מ, הלך ט, 281 ואילך).

2. אלא אין להפריז בהם, ואין להרחיק את הביטויים המקראיים והמשניים האחרים אחרי כן, אחר כך ולהשכיחם. אין בזה אלא גנדרנות לשונית, והבאים בטענת "תפוס לשון אחרון" ייתנו דעתם על כך, שגם במשנה, בתוספתא ובתלמוד אין הביטויים האלו שכיחים ביותר. במשנה נמצא ואחר כך כמאה וחמישים פעם, ואילו לאחר מכאן, מכן בס"ה שש פעמים; בתוספתא יש ואחר כך למעלה מן שלוש מאות פעמים ואילו לאחר מכאן, מכן עשרים ואחת פעמים; בתלמוד בבלי לאחר מכאן, מיכן כעשרים וחמש פעמים, ואחר כך למעלה מחמש מאות פעם. עיין באוצרות הלשון של קוטובסקי.